

1591). Suudi Arabistan Krallığı'nca Harem-i şerif için yapılan çevre düzenlemesi sırasında Dârülerkam yıkılarak arsası Harem arsasına katılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 280; İbn Sa'd, *et-Taba-kât*, III, 242-244; Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Melhas), II, 260, 266; Fâkihî, *Ahbaru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah), Mekke 1407/1986-87, II, 208; III, 330; IV, 12, 14, 130, 206; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 116; Takıyyüddin el-Fâstî, *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbârî'l-beledi'l-harâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 13, 33, 34, 122, 322, 362, 440, 446, 532; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, I, 293; Mir'âtü'l-Haremeyn, I, 116; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 193; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 98, 107; Köksal, *İslâm Tarihi* (Mekke), III, 202-207; Reckendorf, "Erkam", *İA*, IV, 316; M. Watt, "al-Arkam", *EJ*² (Fr.), I, 654.

M. ASIM KÖKSAL

DÂRÜLEYTAM

(دارالایتام)

Balkan ve I. Dünya savaşlarında kimsesiz kalan çocukları barındırmak ve bir meslek edindirmek amacıyla kurulan müesseselerin adı.

"Yetimler yurdu, yetimhâne" anlamına gelen dârüleytam, Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in teklifiyle 12 Teşrinisânî 1330 (25 Kasım 1914) tarihinde kurulmuş ve önceleri İttihat ve Terakkî Fırkası'na bağlı olarak 1331 (1915) yılı başlarından itibaren faaliyete geçmiştir. İlk müdürü bu fırkanın İstanbul merkez başkanı Kemal Bey, ilk genel müdürü ise Kastamonu mebusu İsmâil Mâhir Efendi'dir.

Ahmed Şükrü Bey'in 1334 (1918) yılı bütçesi dolayısıyla verdiği bilgiye göre bu müesseselerin kuruluş amacı, I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi terkeden İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'ın boşalttıkları yurt ve mekteplerdeki sahipsiz kalan çocukları himaye altına almaktır. Boşaltılan mektep, yurt vb. binalara el konularak bunlar dârüleytam haline getirildi ve savaşlar sebebiyle kimsesiz kalan çocuklar da İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde açılan bu müesseselere yerleştirildi. Kısa zamanda buralara alınan çocukların sayısı 16.000'e ulaştı. Yetimlere tahsis edilen bazı binalar genişletildiği gibi çocuklara meslekî eğitim verme düşüncesiyle, savaş halinde bulunan devletlerin tebaasına ait birtakım iş yerlerine de el konuldu ve bunlar yetimlere ait atölyeler haline getirildi. Hatta Notre Dame de Sion'un üzerine bir kat eklenmiş, Yedikule'deki İtalyan Mektebi de genişletilmiştir.

Savaşın uzaması, malî sıkıntı, yiyecek ve eşya temini zorluğu yanında kötü idare sebebiyle bu müesseseler 2 Nisan 1333 (2 Nisan 1917) tarihli bir kararla devletin himayesine alındı. Devlet, özel idare ve belediye bütçelerinden yapılacak yardımdan başka bir defaya mahsus olmak üzere 150.000 lira nakit ve ayrıca 500 dönüm arazi tahsis edecekti. Bundan bir gün sonra çıkarılan ek bir kararla da posta, telgraf, tütün ve içki vergilerinden sürekli gelir kaynağı ayrıldı. Fakat yabancılardan devralınan yetimhânelerin sayısı 100'ü geçtiği halde bunlardan ancak altmış beşi tahsis edilen gelirler sayesinde ayakta kalabilmiş, imkânsızlıklar sebebiyle Muhâcirin İdaresi'nin gözetimindeki yetimler alınamamıştır. Hatta çoğu Sivas'ta olmak üzere birçok yerdeki yetimhâneler kapatılmış, bu müesseselerde barınan çocukların toplam sayısı 1918'de 11.600'e düşmüştü.

1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra itilâf devletlerinin İstanbul'u işgali üzerine dârüleytamlara tahsis edilmiş olan binalar eski sahipleri tarafından geri alınca buraların boşaltılması müesseseyi çok zor durumda bıraktı. Malî sıkıntı sebebiyle de yeni binalar yapılamadığından tahliye edilen yerlerdeki çocuklar boş duran bazı saraylara yerleştirildi. İstanbul içinde ve dışında, Kağıthane'deki Çağlayan Kasrı'na kadar birçok saray bu işe ayrıldı. Kısa süre sonra da önce şehir dışındakilerden başlanmak üzere dârüleytamların tasfiyesine gidildi. Vilâyetlerde kendilerine yer bulamayan çocukların bir kısmı İstanbul'a nakledildi. İstanbul'da toplanan yetim çocukların idaresi Şehir Yatı Mektebi'ne devredilmiş ve nihayet bunun da kapanmasıyla dârüleytamlar tarihe karışmıştır. Kabiliyetli çocuklar 1927 yılında Dârüşşafaka'ya verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Türkiye Maarif Tarihi, IV, 1548-1552; *Mualim Mecmuası*, sy. 17, İstanbul 15 Kânunusânî 1334, s. 585-590; *TA*, XII, 320.

HİDAYET Y. NUHOĞLU

DÂRÜLFÜNUN

(دارالفنون)

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda kurulan yüksek öğretim müessesesi.

Türkiye'de yeni bir yüksek öğretim müessesesi kurma teşebbüsleri XIX. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştır. Bu asrın başlarından itibaren Osmanlılar'da

görülen bilimde Doğu'dan Batı'ya olan yöneliş ve eğitim anlayışında meydana gelen değişimler, Tanzimat döneminde medrese dışında yeni bir yüksek öğretim müessesesinin kurulması yolunda teşebbüslerin doğmasına vesile olmuştur.

Bu müesseseye "fenler evi" mânasına gelen "dârü'l-fünun" adının verilmesi, o günün şartlarında medreseden ayrı bir kurum olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koyma düşüncesinden doğmuştur. "Fen" kelimesi geç devir Arap edebiyatında "bir bilimin ayrıldığı dal", çoğulu "fünun" değişik bilim dalları anlamında, Osmanlıca'da ise "cins, tür, hal, bilim dalı" mânalarında kullanılmıştır. XIX. yüzyılda müşâhede ve ispata dayalı bilimlere fen denilmiştir. Fünun kelimesi hemen her zaman "ulûm ve funun" terkinde kullanılarak ulûm kelimesinden (daha çok dinî ilimler) ayırt edilerek dârülfünun terkinde tek başına kullanılmıştır. Bu da müessesenin Batı kaynaklı yeni bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir kurum şeklinde düşünüldüğünü göstermektedir.

Dârülfünun fikri, Tanzimat devrinde halkın eğitimi meselesi içerisinde ele alınıp geliştirilmiş, daha çok her türlü ilmin okutulacağı bir müessese olarak düşünülmüştür. Tanzimat döneminde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Osmanlı Devleti'nde yeni bir eğitim sistemi hazırlamak gayesiyle, 1845 yılında ulemâ, asker ve bürokratların katıldığı yedi kişiden oluşan Meclis-i Muvakkat adında geçici bir maarif meclisi kurmuştur. Meclis-i Muvakkat bir yıllık bir çalışma sonunda Osmanlı eğitim reformunun temel kaidelerini tesbit etmiş ve eğitim sistemini ilk, orta ve yüksek eğitim olarak üçe ayırmıştır. Bu üç eğitim seviyesinde dârülfünun kurulması yüksek eğitim programında yer almıştır. Meclis-i Muvakkat, eğitim işlerini takip etmek üzere Meclis-i Maârif-i Umûmiyye adında bir dâimî meclisin kurulmasını da öngörmüştür.

1846'da faaliyetlerine başlayan Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, dârülfünun kurulması yolunda ilk adımı atmıştır. Ancak dârülfünunun nasıl bir müessese olacağı ve bununla neyin kastedildiği açık olarak belirlenmemiştir. İlk hedef devlet hizmetini iyi bir şekilde yürütecek memur yetiştirmek olduğu için "Bâbîâlî ketebesinden ve başkalarından tertip edilerek Bâbîâlî'de yahut başka münasip bir mahalde dârülfünun teşkiliyle" yeni bir tahsil müessesesinin kurulması

DÂRÜLFÜNUN

istenmektedir. Daha sonra 21 Temmuz 1846'da dârülfünun, "mâlumat ve hüsn-i ahlâkça mükemmelmek olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese gerekli bilgileri sağlayacak bir kurum" olarak tarif edilmiştir. Ayrıca dârülfünun, bütün masraflarının devlet tarafından karşılanacağı, talebelerin gece gündüz barınabilecekleri ve çalışacakları bir yer olarak düşünülmüştür.

Kasım 1846'da, İtalyan asıllı mimar Fossati ile İstanbul'da bir dârülfünun binasının inşası için mukavele yapılmış ve Ayasofya civarında tesbit edilen büyük arsa üzerine üç katlı, 125 odalı, gösterişli, Avrupa üniversitelerine benzer şekilde büyük bir bina yapılması istenmiştir. Ancak inşasına hemen başlanan dârülfünun binası uzun yıllar tamamlanamamıştır. 8 Mart 1865'te inşaat bittiğinde de dârülfünun olarak kullanılmamıştır.

Dârülfünun binasının inşası devam ederken geçen süre içerisinde dârülfünuna ders kitabı hazırlamak için 1851'de Encümen-i Dâniş adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Büyük merasimlerle açılan Encümen-i Dâniş, kendisinden beklenen vazifeyi yerine getirememiş ve 1863'te dârülfünunda derslere başlandığında burada okutulmak üzere hazırlanmış bir tek kitap bile bulunamamıştır.

1863 yılında dönemin sadrazamı Keçecizâde Fuad Paşa'nın, dârülfünun binasının tamamlanmasını beklemeden binanın bitmiş olan bazı odalarında halka açık serbest konferans şeklinde dersler verilmesini uygun görmesiyle ilk dârülfünun tedrisatı başlamış oldu. 13 Ocak 1863'te İbrâhim Edhem Paşa'nın nezâreti altında kimyager Derviş Paşa fizik ve kimyaya dair konuşmasıyla ilk dersi ver-

di. Büyük ilgi uyandıran bu konferanslar halk ve devlet ileri gelenleri tarafından takip edilmekteydi. 1863 yılı boyunca bu şekilde fizik, kimya, tabii ilimler, tarih ve coğrafya konularında serbest dersler verilmiştir.

Yapımına on dokuz yıl önce başlanan dârülfünun binasının, 1865 yılında tamlandıktan sonra dârülfünun için fazla geniş bulunarak Maliye Nezâreti'ne verilmesi üzerine yeni ve daha küçük bir binanın inşası kararlaştırıldı. Bu bina tamamlanincaya kadar serbest derslere geçici olarak Çemberlitaş civarındaki Nûri Paşa Konağı'nda devam edildi. Ancak 8 Eylül 1865'te çıkan büyük Hoca Paşa yangınında muhtemelen bu konağın da tamamen yanması dârülfünunda derslerin tatil edilmesine yol açmıştır.

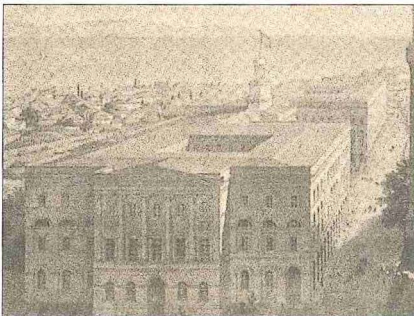
1869'da dârülfünunun bugün Basın Müzesi olarak kullanılan yeni binası tamamlandı. Aynı yıl Maarif Nâzırı Saffet Paşa'nın gayretleriyle, altı defa Maarif nâzirliği yapan Ahmed Kemal Paşa'nın başkanlığında Şûrâ-yı Devlet Maarif Dairesi başkan yardımcısı Sâdullah Paşa, Recâizâde Ekrem, Ebuzziyâ Tevfik gibi tanınmış kişiler tarafından Fransız eğitim sisteminden faydalanılarak hazırlanan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi ile (nizamnâme için bk. *Düstâr*, Birinci tertip, II, 184-219) ilk defa Batı sistemine uygun bir eğitim modeli ortaya konulmaya çalışıldı. O zamana kadar Osmanlı eğitiminin temel müessesesi olan medreseleri ve son dönemlerde kurulan askerî ve teknik yüksek okulları içine almayıp yeni kurulan veya kurulması öngörülen Osmanlı eğitim müesseselerini kendi içinde bir bütün olarak ele alan ve II. Meşrutiyet'in ilânına kadar (1908) yürürlükte kalan 198 maddelik bu nizamnâmede elli bir madde ile en çok dârülfünuna yer verilmişti. Buna göre yeni adıyla Dârülfünun-ı Osmânî üç ayrı şubeden (fakülte) oluşmaktaydı. Bunlar Hikmet ve Edebiyat, Ulûm-i Tabîyye ve Riyâziyyât, Hukuk şubeleriydi. Üç yılı öğretim, bir yılı bitirme tezi için olmak üzere toplam dört yıllık eğitim verecek olan dârülfünuna on altı yaşını doldurmuş, idâdî mezunu veya o derecede mâlumatı olan talebeler alınacaktı. Ancak bu kararlar bazı aksaklıklar sebebiyle tam olarak uygulanamamış, başta yeterli sayıda hoca ve bu yeni yüksek öğretime uygun formasyonda yetişmiş talebenin bulunmaması yüzünden bu ikinci teşebbüste de arzu edilen sonuca ulaşılamamıştır.

Her şubenin ayrı ayrı detaylı ve kapsamlı ders programları hazırlanan, me-

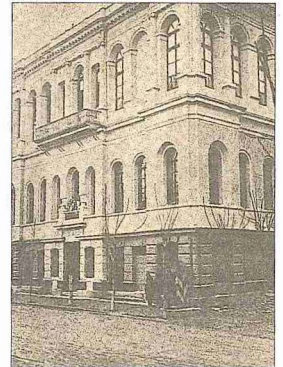
zuniyet tezi, müderrislik tezi gibi araştırmaya dayalı çalışmalara da yer verilmiş olan dârülfünunda müze, kütüphane, laboratuvar gibi birimlerin de açılması öngörülmüştü. Dersler Fransız modeli üzerine kurulmuş olmasına rağmen Felsefe ve Edebiyat şubesinde Şark dillerinden Arapça, Farsça yanında Batı dillerinden Fransızca, Yunanca ve Latince dersleri programda yer almıştı. Hukuk şubesinde de İslâm hukuku yanında Fransız medenî kanunu, Roma hukuku ve milletlerarası hukuk derslerinin bulunması, İslâm ve Batı'yı telif etme gayretlerinin varlığını göstermektedir.

8 Nisan 1869'da padişahın irâde-i seniyyesiyle kuruluşu tasdik edilen Dârülfünun-ı Osmânî'ye Ekim 1869'da talebe kaydına başlandı ve müracaat eden 1000 kişiden imtihanla 450 talebe seçildi. Bu süre zarfında dârülfünunun eksikliklerinin tamamlanmasına çalışıldı. Kütüphane için Avrupa'dan kitap ve ilmi dergiler sipariş edildi; ancak araştırma sonuçlarının yayımlandığı bu dergilerin alımından vazgeçilerek sadece kitap alımı gerçekleştirilebildi. Bu arada fizik laboratuvarı için çeşitli alet ve edevat sipariş edilmişti. Paris'ten satın alınan kitapların listesi incelendiğinde, o dönemde Batı'daki en yaygın akımlar olan hümanizmin ve pozitivist felsefenin belli başlı eserlerinin bu listede yer aldığı görülür. Birinci dârülfünun teşebbüsü sırasında ders kitaplarının telifi için Encümen-i Dâniş kurulmuşken bu defa dârülfünunda okutulacak kitapları Batı dillerinden tercüme ettirmek için bir tercüme heyeti oluşturulmuş ve bu heyet hemen göreve başlamıştır (*Takvîm-i Vekâyi'*, sy. 1144). Ancak bir yıl sonra Maarif Nezâreti'nin dârülfünun için kimya, fizik ve tabiat ilimlerini alanındaki kitap tercüme ettireceğini duyuran bir ilân neşretmesinden (*Basîret*, sy. 130) bu heyetin de kendisinden bekleneni yerine getirmediği anlaşılmaktadır.

Mimar Fossati'nin inşa ettiği ilk dârülfünun binasının gra-vürü (C. Fossati, *Die Hagia Sophia*, Dortmund 1980, tablo 20)

Günümüzde
Basın
Müzesi
olarak
kullanılan
ikinci
dârülfünun
binası -
Çemberlitaş /
İstanbul

Dârülfünun-ı Osmânî, 20 Şubat 1870'te Sadrazam Âlî Paşa, Maarif Nâzırı Saffet Paşa ve diğer ileri gelen devlet adamlarının da hazır bulunduğu büyük bir merasimle açıldı. Müdürlüğüne de 1857 yılında Paris'teki Mekteb-i Osmânî'de hocalık yapmış olan Tahsin Efendi (Hoca veya Gâvur Tahsin) getirildi. Ancak nizamnâmede belirtilen esaslara aykırı olarak ders programı o günün imkânlarına göre yeniden düzenlenip her üç şubenin de aynı programı takip etmesi yoluna gidildi ve böylece fiilen şubeler kaldırılarak tek tip ders yapıldı. Dârülfünunun, Ağustos ayına kadar sürecek olan 1870 yılı birinci sınıf ders programı ve hocaları 1 Zilkade 1286 (2 Şubat 1870) tarihli *Takvîm-i Vekâyî*'de (sy. 1184) şöyle gösterilmiştir: Edebiyat, Selim Efendi; Fransızca, Konstantini (Konstantinidi) Efendi; târîh-i umûmî, Mahmud Efendi; coğrafya, Hâlid Bey; hikmet-i tabîiyye (fizik), Aziz Efendi; hesap (matematik), Tevfik Bey; resim, Mösyö Giz; ilm-i hukuk, Ahmed Kâmil Efendi; mantık, Kerim Efendi.

Birinci ders yılı sonunda talebeler imtihan edilerek başarılı olanlara birer şehâdetnâme verildi. İkinci ders yılı başlamadan önce, ramazan ayı olması münasebetiyle ders yapılmadığından, dârülfünun müdürü Tahsin Efendi umuma açık konferanslar (ders-i âm) tertip etti. O tarihte İstanbul'da bulunan ve dârülfünunun açılış merasiminde de bir konuşma yapmış olan Cemâleddîn-i Efgânî'nin sanayi, edebiyat ve teknoloji konularındaki bu konferansların birinde sanat hakkında yaptığı bir konuşmasında, sanatı tarif ederken ve kısımlarını sayarken peygamberliği de bir tür sanat olarak zikretmişti. Bu sözlerin konferansa katılanlar arasında tepkiye yol açması ve çeşitli çevrelerin şiddetli itirazı sebebiyle konferanslar iptal edildi. Cemâleddîn-i Efgânî İstanbul'dan uzaklaştırıldığı gibi Dârülfünun-ı Osmânî Müdürü Tahsin Efendi azledilerek yerine geçici olarak Maarif Nezâreti muavinlerinden Kâzım Efendi getirildi. Türk maarif tarihiyle ilgili yazılarda genel olarak Dârülfünun-ı Osmânî'nin bu hadise sonucu kapatıldığı belirtilmekteyse de dârülfünunda dersler 1872-1873 öğretim yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Bu müesseseden mezun talebe bulunup bulunmadığı hakkında ise herhangi bir bilgi yoktur. Ayrıca Dârülfünun-ı Osmânî'nin niçin ve nasıl kapatıldığı da tam olarak anlaşılamamıştır.

Ülkenin Batı tarzında bir üniversiteye ihtiyacı bulunduğu inanan idareci-

ler, başarısız iki teşebbüsten sonra farklı bir tavrı dârülfünun kurma gayretlerini sürdürdüler. 1873'te dönemin Maarif Nâzırı Saffet Paşa, Galatasaray'daki Mekteb-i Sultânî Müdürü Sava Paşa'yı hazineye yük olmamak şartıyla yeni bir dârülfünun kurmakla görevlendirdi. Kurulması tasarlanan dârülfünun, bu defa 1868'den beri faaliyette bulunan ve bir orta öğretim kurumu olan Galata Sarayı Mekteb-i Sultânîsi temeli üzerine oturtulmaya çalışıldı. Dârülfünun-ı Sultânî adıyla anılan bu yeni kurum Hukuk, Fen ve Edebiyat yüksek mekteplerinden oluşmakta ve resmî yazışmalarda üçüne birden "mekâtib-i âliye" denilmekteydi. 1874-1875 öğretim yılında öğretime başlayan Dârülfünun-ı Sultânî, ilk açıldığında Hukuk ve (Fen Mektebi yerine) Mühendisîn-i Mülkiyye mekteplerinden meydana geliyordu. Mühendisîn-i Mülkiyye Mektebi'nin adı birinci öğretim yılı sonunda Turuk u Maâbir Mektebi olarak değiştirildi.

1876 yılında üçüncü öğretim yılının başlarında Hukuk Mektebi, Turuk u Maâbir Mektebi ve Edebiyat Mektebi nizamnâmeleri *Düstûr*'da yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bunların açılışı, önceki dârülfünun açılışlarına nazaran daha temkinli ve gösterişsiz bir şekilde yapılmış, hatta bu okullar 1876 yılına kadar halka tanıtılmamıştır. Sava Paşa, bu mekteplerin de daha önceki dârülfünunların âkıbetine uğramaması için kendisinden ihtiyatlı davranmasının özellikle istendiğini belirtmiştir.

Dârülfünun-ı Sultânî'de dört yıllık öğretim süresi sonunda bir tez hazırlayıp başarıyla savunan talebeler "doktor" unvanıyla mezun olacak ve ihtisaslarına göre ya Adliye Nezâreti'nde veya Nâfia Nezâreti'nde istihdam edileceklerdi. Tez hazırlayamayanlar ise doktoradan daha kolay bir imtihana tâbi tutulacak ve bunlardan Hukuk Mektebi mezunları dava vekilliği, Turuk u Maâbir Mektebi mezunları kondüktörlük, Edebiyat Mektebi mezunları da öğretmenlik yapabileceklerdi. Daha önceki dârülfünunda herhangi bir ihtisaslaşma ve bunun sonucunda belirli meslek sahiplerinin yetişmesi ve bunların belli alanlarda istihdam edilmesi düşünülmemişti olduğu halde Dârülfünun-ı Sultânî'de devletin o günkü ihtiyacına göre ihtisaslaşmaya doğru bir yöneliş görülmektedir.

1874-1875 öğretim yılında Hukuk Mektebi'nde yirmi bir, Turuk u Maâbir Mektebi'nde yirmi altı talebe derslere devam edip yıl sonunda imtihanlara katılarak

başarılı oldu. Edebiyat Mektebi'nde ise eğitime başlanıp başlanmadığı bilinmemektedir. Hukuk Mektebi'nde okutulan dersler arasında İslâm hukuku, Roma hukuku ve ticaret hukuku ağırlıktaydı. 1875-1876 öğretim yılında ders ve hoca sayısı artırıldı. Bu arada Hukuk Mektebi'nin Bâbîâlî yakınlarına taşınması tartışmaları ortaya atılmış, Sava Paşa'nın itirazları üzerine mektep eski yerinde kalmıştır. 1877-1878 yılında öğretime ara verildi. Turuk u Maâbir Mektebi de aynı şekilde tatil edildi. Ekim 1878'de tekrar eğitime başlayan Dârülfünun-ı Sultânî ilk mezunlarını 1879-1880 öğretim yılında verdi. Bu dönemde Hukuk Mektebi'nden yedi kişi mezun oldu. Turuk u Maâbir Mektebi'nden mezun olanların sayısı bilinmemektedir. 1880-1881 yılında ikinci mezunlarını veren Hukuk ve Turuk u Maâbir mekteplerinin daha sonraki faaliyetleri hakkında bilgi yoktur.

Daha önceki ilk iki teşebbüste dârülfünunun malî kaynakları sağlam bir zemine oturtulmamış, dârülfünun daha çok talebe harçları, vakıfların ve devletin belli ölçüdeki yardımlarına bağımlı kalmıştı. Bu durum dârülfünunun başarısızlığına yol açan en büyük âmillerden biri oldu. Dârülfünun-ı Sultânî'de ise giderler daha çok Galata Sarayı Mekteb-i Sultânîsi'nin gelirlerinden karşılanmaya çalışılmıştır. İlk yıllarda Mekteb-i Sultânî'de tam ücret ödeyerek okuyan talebe sayısının fazla olması müessesenin harcamalarını karşılamaya yeterken 1877 yılında mektebin müdürü olan Ali Suâvî, gayri müslim talebelerin büyük çoğunluğunun burslu olarak okuduğunu, dolayısıyla müessesenin gelirlerinin çok azaldığını belirtmekte ve devletin her yıl bu müesseseye külliyyetli miktarda para tahsis ettiğini açıklamaktadır. Zamanla Dârülfünun-ı Sultânî'de devlete bağımlı olmak zorunda kalmıştır.

Kısa bir müddet sonra devlet, tamamen kendi kontrolünde olan ve müslüman talebeler aleyhindeki eşitsizliği de ortadan kaldırmak üzere ilgili bakanlıklarla organik bir bağ oluşturan, birbirinden bağımsız yüksek mektepler açma yoluna gitmiştir. Böylece Osmanlı hukuk ve mühendislik öğretimi XX. yüzyılın başına kadar Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiyye ile Mühendis Mektebi'nde müstakil olarak devam etmiştir. Bu döneme kadar bir külliye içinde birkaç bölümden oluşan dârülfünun kurma çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanırken II. Abdülhamid döneminde kuruluşu hızlanan orta ve yüksek öğretim müesseseleri

DÂRÜLFÜNUN

yaygınlaşmıştır. Dârülfünun-ı Sultânî'nin faaliyetleri sona erdikten sonra, Osmanlı Devleti'nde 1900 yılına kadar ülkenin ilim ve eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması çalışmaları arasında yeni bir dârülfünun kurma teşebbüsüne rastlanmamıştır. İlk ve orta öğretim kurumları sayıca artmış ve eğitim seviyeleri yükselmiş; bunun yanında devletin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere mülkiye, tıp, hukuk, ticaret, sanayi, mühendislik ve mimarlık sahalarında ihtisaslaşmaya yönelik yüksek öğrenim okulları açılmıştır.

Meslekî eğitim veren bütün bu yüksek okullar dışında özellikle ilim adamı yetiştirmeye yönelik bir müessese kurulması konusunda Sadrazam Küçük Said Paşa, 2 Şubat 1310 (14 Şubat 1895) tarihinde II. Abdülhamid'e sunduğu arızasında, Amerika ve Avrupa üniversitelerinin fonksiyonlarına sahip ve ilim adamı yetiştirmeye yönelik beş fakülteden (dârülcâze) oluşan bir dârülfünun kurulmasının gerekliliğini arzetmişti. 1900'de elli beş yıllık tecrübelerin ışığında, artık yerleşmiş bir hukuk mektebinin de bulunduğu birkaç fakülteden oluşan ve bugünkü Türk üniversitesinin temelini oluşturan Dârülfünun-ı Şâhâne'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu müessenin resmî açılışı, II. Abdülhamid'in 25. cülüs yıl dönümüne rastlayan 31 Ağustos 1900 tarihinde yapılmıştır. Dârülfünun-ı Şâhâne Edebiyat ve Hikmet (Felsefe) şubesi, Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîiyye (Fünun) şubesi ve Ulûm-i Âliye-i Dîniyye (İlahiyat) şubesi adlı üç fakülteli bir üniversite olarak planlanmış, Hukuk ve Tıbbiye mekteplerinin de resmen bağlanmamakla birlikte dârülfünunun tabii kolları sayılmasıyla beş fakülteli modern Osmanlı üniversitesinin ilk sağlıklı kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Dârülfünun-ı Şâhâne'de 1 Eylül 1900 tarihinden itibaren kayıt yaptırıp imtihana giren ve kabul edilen talebeler, Mekteb-i Mülkiye'nin boşaltılan bazı odalarında öğrenime başladılar. Ulûm-i Âliye-i Dîniyye'ye onu imtihanısız otuz talebe alınırken Edebiyat şubesine onu imtihanısız yirmi beş, Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîiyye şubesine ise altısı imtihanısız yirmi beş talebe kabul edilmişti. Öğrenim süresi Ulûm-i Âliye-i Dîniyye'de dört, diğer iki şubede üçer yıldır. Edebiyat şubesinde Türkçe, Arapça ve Farsça'dan başka Fransızca, İngilizce ve Rusça'nın okutulacağı bir dil şubesi açılırken Ulûm-i Tabîiyye ve Riyâziyye şubesi 1903 yılın-

dan itibaren ikinci sınıfında riyâziye ve tabiiye kollarına ayrıldı.

Dârülfünun-ı Şâhâne açıldığı zaman, daha önce kurulmuş olan dârülfünunların karşılaştığı ve birçok açıdan onların başarısızlıklarına sebep olan hoca, yetişmiş talebe ve Türkçe ders kitaplarının yetersizliği gibi olumsuzluklar kısmen ortadan kalkmıştı. Ancak çok sayıda müracaat olmasına rağmen belli sayıda talebe alınması, sıkı bir idarî kontrolün bulunması ve derslerin daha çok teorik safhada kalması, dârülfünunun olumsuz yönleri olarak kabul edilmelidir. II. Meşrutiyet'in ilânına kadar geçen süre içerisinde birçok mezun veren Dârülfünun-ı Şâhâne, Meşrutiyet döneminde daha sistemli bir eğitime geçti. Meşrutiyet'in ilânıyla adı İstanbul Dârülfünunu şeklinde değiştirilen Dârülfünun-ı Şâhâne, Tıp ve Hukuk şubelerini de bünyesine katmak suretiyle resmen beş şubeli olarak yeniden teşkilâtlandırıldı. 21 Ağustos 1909'da Vezneciler'de şimdiki İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi binasının bulunduğu yerde Zeyneb Hanım Konağı'na yerleştirilen İstanbul Dârülfünunu'na binlerce talebe kayıt için başvurmuştu.

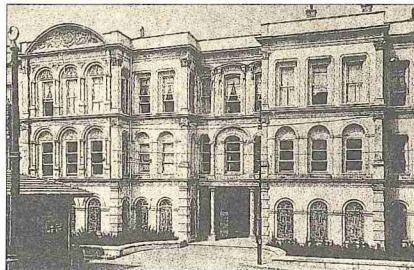
Maarif Nâzırı Emrullah Efendi zamanında 1912'de dârülfünunda yeni bir ıslahat programı uygulandı. Bu dönemde Eczacı ve Dişçi mektepleri Tıp Fakültesi'ne bağlanırken Şam vilâyetindeki Tıbbiye Mektebi de İstanbul Dârülfünunu'na bağlandı; şubeler fakülte adını aldı ve muallimlere müderris unvanı verildi; talebe ve müderrislerin devam ve disiplin kaideleri düzene sokuldu. I. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'dan gelen çok sayıda yabancı öğretim elemanının da çalışmalarıyla dârülfünun önemli gelişmeler gösterdi ve modern bir üniversite-

te fonksiyonu icra etmeye başladı. Dârülmesai adıyla çeşitli alanlarda enstitüler kuruldu, bunlar için kütüphaneler ve laboratuvarlar hazırlandı. Dârülfünun binası kâfi gelmediği için yeni binalar kiralandı; ilmî yayın faaliyetine girildi. Ayrıca 1914'te hazırlanan İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi ile İstanbul medreseleri Dârülhilâfeti'l-Âliyye adıyla tek bir medrese haline getirildi ve dârülfünun bünyesindeki Ulûm-i Âliye-i Dîniyye şubesi kapatılarak öğrencileri Dârülhilâfe'nin Âliye kısmına devredildi. 12 Eylül 1914'te kız talebeler için Edebiyat, Riyâziyyât ve Tabîiyyât şubelerinden oluşan İnâs Dârülfünunu kuruldu. 1917'de ilk mezunlarını veren İnâs Dârülfünunu 1920'de lağvedildi. Bunun üzerine 1921'den itibaren önce Edebiyat ve Fen fakültelerinde, ardından da Hukuk Fakültesi ile Tıp Fakültesi'nde birer yıl ara ile karma öğretime geçildi.

Millî Mücadele yıllarında (1918-1923) ülkedeki bütün kurumlar gibi dârülfünun da ciddi sıkıntılar yaşadı. 1918-1919 öğretim yılı başında yabancı hocalar ülkelerine döndüler. Bütçe tasarrufları sebebiyle fakülteler için kiralanmış binaların hemen hepsi boşaltıldı; savaş sonunda terhis edilen talebelerin de dönmesiyle geniş ölçüde yer ve hoca sıkıntısı ortaya çıktı. İstanbul Dârülfünunu 1919'da hazırlanan bir ıslahat programı ile Osmanlı Dârülfünunu adıyla yeniden canlandırılmaya çalışıldı. 11 Teşrinievvel 1335 (11 Ekim 1919) tarihli bu nizamnamede (Düstür, İkinci tertip, XI, 401-409) fakültelere "medrese" denmeye başlanmış ve önemli bir gelişme olarak da dârülfünunun ilmî muhtariyeti tasdik edilmiştir. Ayrıca dârülfünunun başına müderrislerin seçtiği bir dârülfünun emininin getirilmesi ve bu eminin başkanlığında fakülte reislerinin temsilcilerinden oluşan bir dârülfünun divanının kurulması sağlanmıştır. Bu nizamname ile aynı zamanda "devre-i dersiyye" (sömestr) usulü uygulamaya konulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar dârülfünun bu hüviyetiyle eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra İngilizler'in boşalttığı Harbiye Nezâreti binası (bugün İstanbul Üniversitesi merkez binası) dârülfünuna tahsis edilerek yer darlığı büyük ölçüde halledilmiştir. 1923'te Ankara'da toplanan birinci ilmî heyette dârülfünun ve yüksek okullar ele alınmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren tevhid-i Tedrîsat Kanunu ile lağ-

Şimdiki İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi binasının yerinde bulunan ve XX. yüzyıl başlarında İstanbul Dârülfünunu olarak kullanılan Zeyneb Hanım Konağı
(İÜ Ed.Fak. Dekanlığı Arşivi)

vedilen medreselerin yerine yeniden İlahiyat Fakültesi kurulmuş (bk. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ) ve 1 Nisan 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi dârülfünuna hükûmî şahsiyet tanıyarak katma bütçe ile idare edilmesine karar vermiştir. Böylece dârülfünun ilmi, idarî ve malî bakımdan muhtar bir hüviyet kazanmıştır. Bu kanuna dayanarak vekiller heyetinin 21 Nisan 1924 tarihinde kabul ettiği şekil ve esaslar, dârülfünunun lağvedilip İstanbul Üniversitesi'nin kurulduğu 1933 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Dârülfünun içinde ve dışında yürütülen çalışmalarla bu kurumun ıslahı için bazı projeler geliştirilmiştir. Nitekim dârülfünun divanının 14 Mayıs 1929'da tesbit ettiği bir raporda "Avrupa mümâsili müesseselerde mevcut tekâmülü nazarı itibara alarak" bir ıslahat projesi hazırlanmış, daha sonra bu proje doğrultusunda düzenleyici kararlar alınmıştır. Bu arada Tıp, Edebiyat, Hukuk, Fen ve İlahiyat fakültelerine ilâveten Eczacılık ve Dişçilik fakülteleriyle Gazetecilik Mektebi'nin kurulması için gerekli çalışma ve hazırlıkların yapılmasına rağmen Maarif Vekâleti'nin ilgisizliği yüzünden bu birimler açılammıştır. Maarif Vekâleti söz konusu projeyi yetersiz bularak daha geniş bir ıslahat yapmak gerekçesiyle bunu reddetmiştir.

1930 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce hükûmete verilen yetkiye dayanarak Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörü Albert Malche İstanbul'a davet edilmiş ve kendisinden dârülfünunun yeniden düzenlenmesi hususunda bir rapor hazırlaması istenmiştir. Malche, geniş bir inceleme sonunda dârülfünunun

mevcut durumunu ortaya koyan ve yapılması gereken ıslahatı ihtiva eden bir rapor hazırlayarak 29 Mayıs 1932'de hükûmete sunmuştur (*İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul 1939). Malche ders programlarında fazla değişikliğe gerek görmemiş, daha çok uygulamaya yönelik tedbirler önermiştir. Raporda ayrıca tek parti yönetiminin eğilimine uygun olarak dârülfünunun muhtariyetini kısıtlayan teklifler de yer almıştır.

Bu raporun tesliminden sonra basında dârülfünunun kapatılacağı yolunda haberlerin çıkması üzerine dönemin Maarif Vekili Reşid Galib, 9 Ekim 1932'de *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir beyanatında bu haberleri yalanlamıştır. Buna rağmen hükûmetin 5 Mayıs 1933 tarihli toplantısında, dârülfünunun kapatılarak yerine yeni esaslara göre İstanbul Üniversitesi'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Hükûmetin bu yöndeki teklifi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 31 Mayıs 1933 tarihli oturumunda dârülfünun ve bağlı kuruluşlarının bu tarihten geçerli olmak üzere lağvedilmesi kararlaştırılmış, Maarif Vekâleti 1 Ağustos'tan itibaren İstanbul Üniversitesi'ni kurmakla görevlendirilmiştir. Yeni üniversitenin kadro işleriyle bizzat Reşid Galib meşgul olmuştur. Dârülfünun kadrosundan toplam olarak almış bir öğretim elemanı yeni üniversite kadrosuna alınırken seksen iki öğretim elemanı dışarıda bırakılmıştır. Bu uygulamada hangi ölçülerin esas alındığı açıkça belirtilmemekle beraber bizzat Maarif Vekili Reşid Galib'in 12 Eylül 1933 tarihli *Milîyet* gazetesinde yer alan bir tebliğinde "ilimden ziyade idealistliğin ön plan-

da tutulduğu" belirtilmiştir. Ayrıca kadro dışı bırakılanlar arasında Avrupa'da öğrenim görmüş veya ihtisas yapmış, milletlerarası ilmi kuruluşlara üye olmuş, mükâfat almış, ilmi eserler telif etmiş, ülkede modern araştırma kurumları tesis etmiş veya bunlara katkıda bulunmuş, nihayet bir kısmı daha sonra üniversiteye davet edilmiş olan M. Fuad Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç, Ö. Ferit Kam, Ahmed Refik Altınay gibi ilim adamlarının da bulunduğu bakılırsa siyasî ve hissi sebeplerin de rol oynadığı düşünülebilir (dârülfünundan İstanbul Üniversitesi'ne alınan, bu arada kadro dışı bırakılan hocaların isimleri için bk. Arslan, s. 312-325). Maarif Vekili Reşid Galib, İstanbul Üniversitesi'ni açış konuşmasında dârülfünunun kapatılmasının sebeplerini açıklarken ağırlığı bu kurumun "siyasî, içtimai büyük inkılâplar karşısında bitaraf bir müşahid olarak kalmasına" veriyor, İstanbul Üniversitesi'nin "en esaslı vasfının milliliği ve inkılâpçılığı olacağını" ifade ediyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

Düstur, Birinci tertip, İstanbul 1289, II, 184-219; İkinci tertip, XI (1334-35), s. 401-409; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, IV, 53-55; Said Paşa'nın *Hatıratı*, İstanbul 1328, tür.yer.; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul 1338, tür.yer.; Mehmed Ali Aynî, *Dârülfünun Tarihi*, İstanbul 1928; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 545-563, 697-708; Fâik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, tür.yer.; Ali Arslan, *Dârülfünun'dan Üniversite'ye Geçiş* (doktora tezi, 1991), İÜ Ed.Fak. Tarih Seminer Kitaplığı; *Takvîm-i Vekâyi'*, sy. 1144 (Rebûlelvel 1286); sy. 1184 (1 Zilkade 1286); *Basîret*, sy. 130 (İstanbul 1285); Mete Tunçay - Haldun Özen, "1933 Darülfünun Tasfiyesi", *TT*, II/6 (1984), s. 222-237; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun Tarihçesine Giriş", *TTK Belleten*, LIV/210 (1990), s. 699-738; a.mlf., "Dârülfünun Tarihçesine Giriş II, Üçüncü Teşebbüs Dârülfünun-ı Sultânî", a.e., LVII/218 (1993).

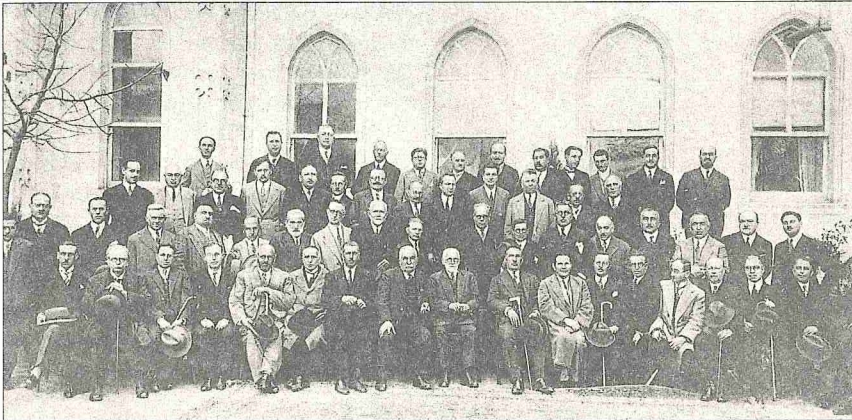

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

DÂRÜLFÜNUN EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI

İstanbul Dârülfünunu
Edebiyat Fakültesi tarafından
1916-1933 yılları arasında
çıkarılan ilmi mecmua.

Felsefe, içtimaiyat, tarih, coğrafya ve edebiyat konularında yapılmış araştırma ve incelemelerin yer aldığı derginin ilk sayısı Mart 1332'de (1916), son sayısı Kânunusânî (Ocak) 1933'te çıkmıştır.

1933 yılı üniversite reformu öncesinde İstanbul Dârülfünunu hocalarının toplu fotoğrafı (İÜ Ed.Fak. Bilim Tarihi Bölümü Arşivi)